

ГЛОБАЛИЗАЦІЯ ЯК ІСТОЧНИК КОНФЛІКТОВ

Маркозова Е. А.

Рассмотрены сущность и последствия процесса глобализации во всех сферах жизнедеятельности общества. Показано, что глобализация, обладая определенными позитивными моментами, в конечном счете приводит к возрастанию социально-политической напряженности в мире, является источником конфликтов. Доказано, что преодолеть негативные последствия и многочисленные риски, которые сопровождают процессы глобализации, можно только на основе разработки и внедрения межгосударственными организациями политики, направленной на переструктурирование международных отношений, что может смягчить эти отношения, а также воспитанием культуры толерантности.

Ключевые слова: общество, интеграция, глобализация, конфликт, согласие, толерантность.

GLOBALIZATION AS A SOURCE OF CONFLICT

Markozova E. A.

The article deals with the nature and consequences of globalization in all spheres of society. Globalization has some positive moments, ultimately leads to increase social and political tension in the world and it is a source of conflict. The author argues that to overcome the negative consequences and the numerous risks that accompany the process of globalization may be can only through the development and implementation of intergovernmental organizations, of policy aimed to overstructure the international relations, which can soft these conflicts, and education of tolerance.

Key words: Community integration, globalization, conflict, consensus and tolerance.

УДК 340.12:342.7

Д. О. Селютін, здобувач

УНІВЕРСАЛІЗМ І КУЛЬТУРНИЙ РЕЛЯТИВІЗМ У КОНТЕКСТІ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДСТАВ ПРАВ ЛЮДИНИ

Проаналізовано розвиток універсалістської та культурно-релятивістської доктрин прав людини в історії політичної думки. Особливу увагу приділено компаративному аналізу вчень Гоббса і Гроція щодо універсальності і релятивності прав людини, принципів взаємодії держави та індивідів, сформульованих Спінозою, універсалістської ліберальної доктрини прав людини Локка, ідеї індивідуальних прав і свобод, розвинутої у вченнях Монтеस्क'є та Канта, ідеї про автономну і вільну особу Гегеля.

Ключові слова: права людини, універсалізм, культурний релятивізм, держава, автономна особа, природне право, позитивні і негативні права (свободи).

Актуальність проблеми. Сучасна доктрина прав людини безумовно потребує докладного обґрунтування не тільки виходячи з протистояння сучасних універсалістських і культурно-релятивістських концепцій, а й кореляції цих концепцій з історичними віхами розвитку сучасних концепцій прав. Сучасна доктрина міжнародного права є у принципі універсальною і часто використовує риторичку універсалістських природно-правових теорій, що виникли задовго до створення міжнародних механізмів захисту прав людини. З другого боку, триває суперечка антропологів про історичне існування суспільств, де права людини не дотримувалися навіть у мінімальному розумінні цього слова. Спроби простого перенесення універсалістської природно-правової доктрини на сучасну мову права, на жаль, часто натрапляють на соціальні явища, які беруть початок у стародавніх традиціях, але продовжують існувати і в сучасному світі.

Очевидно, що природне право, яке почало тлумачитися стоїками (і навіть раніше), у старогрецькому розумінні розумного начала природи у Геракліта та інтерпретації демократичних законів у працях Перікла і Демосфена, значною мірою не відповідало сучасному розумінню універсальних прав людини і інтерпретації природно-правової концепції. Аж до виникнення природно-правових теорій Гроція, Спінози, Гоббса та Локка говорити про відповідність сучасного розуміння терміна «універсальні права людини» і природного права багато в чому не доводиться. До початку Нового Часу, незважаючи на концепції існування індивіда як морального суб'єкта, теза природно-правових теорій про відповідність загального в суспільстві загальному в природі у всіх своїх інтерпретаціях фактично усереднювала концепції природних прав до прав суспільства, або по крайній мірі до прав, нерозривно пов'язаних з якоюсь спільнотою. Лише з наближенням до розуміння прав людини як універсальних (у справжньому розумінні цього слова, адже в рабовласницьких суспільствах визначення загального насправді не включало рабів) і у той же час індивідуальних прав і з виникненням ідей, що чітко окреслюють можливості створення міжнародного права, можна говорити про початок шляху до сучасного розуміння універсалістської та культурно-релятивістської доктрин прав людини.

Почати аналіз універсалістської та культурно-релятивістської доктрин прав людини в історії політичної думки слід, на наш погляд, з компаративного аналізу вчень Томаса Гоббса і Гуго Гроція. У філософсько-правових теоріях цих двох впливових мислителів Нового Часу вперше в історії правових вчень можна відзначити риси дискусій про універсальність і релятивність прав людини.

Ці тенденції найяскравіше були представлені в хронологічно другій (відносно вчення Гоббса) концепції Гроція, який вже в XVII ст. створив теорію,

парадоксально відмінну від інших природно-правових теорій того часу. Цю концепцію в сучасних термінах можна назвати глобальною індивідуалізацією права. З точки зору Гроція, вираженої в його головній роботі «Про право війни і миру» [1], саме державне право країн, засноване на римському праві, може і повинно стати основою міжнародного права, де країна-агресор каратиметься світовою спільнотою держав, так само як і злочинець в окремо взятій державі. При цьому однією з найважливіших основ потенційного втручання у внутрішні справи іншої держави буде захист підданих чужої держави, що розглядається Гроцієм перш за все як захист їх основних прав (під основним правом Гроцій услід за Гоббсом розуміє перш за все право на життя).

Далі логіка концепції Гроція, на відміну від Гоббса, приводила до розуміння того, що існує якась автономна політика громадянського суспільства, яке розуміється в цьому контексті як частина загальної соціальної системи, заснованої на суспільному договорі. У цьому сенсі Гроцій передбачав появу універсалізму як доктрини, що наполягає на загальності прав людини і механізмів їх захисту. Ця політика, за Гроцієм, повинна бути заснована на принципі політичної справедливості, який, у свою чергу, супроводжується принципом користі або доцільності. У цьому сенсі в суспільстві незмінно виникає питання про співвідношення права і сили, яке в концепції Гроція зводиться до співвідношення природного права і права волевстановленого. Саме знайдене Гроцієм співвідношення монополії держави на використання сили і прямий захист державою прав підданих і дозволяє назвати ідеї Гроція першою систематизованою універсальною концепцією прав людини в політиці. Гроцій, на відміну від Гоббса, вважав, що сила є засобом практичної реалізації положень природного права (яке із сучасної точки зору може бути назване універсальним природним правом) як у рамках внутрішньодержавної політики, так і в зовнішній політиці країн.

З точки зору Гроція, люди примушуються силою до дотримання справедливості, але тільки в тому разі, якщо дотримання цього принципу сприяє здійсненню права на практиці. Поеднання природного і волевстановленого права віддзеркалюється в державі, яка є якимось «довершеним союзом вільних людей, укладеним заради дотримання права і загальної користі» [1, с. 74].

Теорія Гроція в цілому підкреслює нове розуміння прав, індивідуалізуючись і навіть декілька персоніфікуючи право та фактично пропонуючи рамки для створення міжнародного права як необхідного елементу універсалістської концепції прав і свобод людини, яка обґрунтовує затвердження правових начал і ефективні способи досягнення миру.

Іншою важливою віхою в розвитку помірною культурного релятивізму стала теорія Бенедикта Спінози. На його думку, природне право забороняє тільки те, чого ніхто не бажає або чого ніхто не може зробити. У цьому сенсі природний стан в уявленні Спінози схожий на «війну всіх проти всіх» Гоббса.

У цій війні сили і права кожен прагне до самозбереження, але в природному стані про самозбереження не йдеться. Досягти безпечної межі можна тільки при переході до стану громадянського суспільства (цей термін вживається Спінозою у відмінному від сучасних інтерпретацій стилі), яке було б узгоджене з правом кожного. У громадянському суспільстві людина одержує ту свободу, яка не дана їй у природному стані. Таким чином, «метою держави насправді є свобода» [2, с. 302], і головним чином свобода індивідуальна.

Як етап на шляху сучасного розуміння прав людини важливий також аналіз принципів взаємодії держави та індивідів, проведений Спінозою багато в чому з метою актуалізації позитивних і негативних прав (свобод). До помірних релятивістів Спінозу можна віднести і в контексті його принципу взаємодії індивіда і держави. Цей принцип полягає в тому, що межа влади в її відносинах з громадянами обумовлена власною природою держави (тим самим тут дається якийсь прообраз принципу громадянства як гарантії прав людини). До права держави, за Спінозою, не належить все те, до виконання чого ніхто не може бути примушений. Тут чітко простежується нове розуміння негативної свободи, тобто свободи від свавілля держави відносно індивіда, проте індивід і реалізація його прав і свобод все одно залишаються в рамках держави. Держава, хай і недосконала, все одно важлива для реалізації прав, і в цьому сенсі Спіноза передбачає появу культурного релятивізму як сучасної інтерпретації прав людини в праві і політиці.

Дещо пізніше, наприкінці XVII ст., з'явилася більш розгорнена, ніж у Гоббса, Гроція та Спінози, теорія прав людини. У «Трактаті про державне правління» Джон Локк формулює три основних невідчужуваних природжених права людини, які індивіди повинні визнавати один за одним в «природному стані» і які потім гарантуються самою державою: це право на життя, свободу і власність (lives, liberties and estates). Ці три права утворюють конституційний базис правового порядку і законодавства з духом свободи. Локк писав: «Метою закону є не обмеження, а збереження і розширення свободи. Вона являє собою свободу людини розташовувати і розпоряджатися як завгодно своєю особою, своїми діями і всією своєю власністю» [3, с. 269].

Локка часто називають одним із основоположників універсалістської ліберальної доктрини прав людини і засновником сучасної теорії природних прав людини. У цьому контексті, звичайно, слід згадати і про те, що Локк, кажучи про непорушність прав на приватну власність, нічого не говорив про право на володіння рабами. Адже, за Локком, порушенням права на життя є вже всяке закабалення індивіда, всяке насильницьке привласнення його продуктивних здібностей, тобто не тільки вбивство як таке, а й рабство.

Три основних права Локка стали підґрунтям для більш диференційованих універсалістських інтерпретацій прав людини. Для аналізу доктрини Локка важливо розуміти й те, що основні права людини вперше були представлені у вигляді взаємозалежної елементарної системи, де одна норма

з необхідністю відповідає іншій. На відміну від своїх попередників Локк імпліцитно наполягав на тому, що право на вільне розпорядження власністю має виступати при цьому як підсумкове, результуюче право, а право на свободу і життя – як передумова.

У своєму радикальнішому розумінні універсалізм і індивідуалізм у доктрині прав і свобод були представлені у вченнях французьких просвітителів, які припускали, що права індивідів пріоритетні над правами співтовариств як в уявному природному стані, так і в громадянському суспільстві, джерелом якого є також індивіди. Метою суспільного договору тут є й цінності, перш за все права людини, що існують у тих інтерпретаціях, на які згодні індивіди, що діють у цьому аспекті не тільки раціонально, а й, що більш важливо, автономно. Саме ці частини теорії прав людини й були представлені як основа заперечення (аж до фізичного знищення) «традиційних» влад. Розум нації виник не з хаосу, а був змінений, і новий порядок речей було передбачено новим порядком думок [4].

Безумовно, індивідуалізм прав людини був навіяний ідеями Вольтера і Шарля Монтеск'є. Саме Монтеск'є першим чітко визначив принципи універсальних прав і свобод. У природному стані, коли панує всюдозволеність, свободи, рівності і справедливості не існує, і цим твердженням Монтеск'є повторює традицію, закладену ще Гоббсом. Проте, за Монтеск'є, політичні права на відміну від природних і навіть договірних виявляються і тим більше реалізуються тільки через конкретне і реальне законодавство, яке повинне діяти на основі універсальних принципів. У цьому контексті Монтеск'є також є не тільки одним з основоположників природно-правової концепції, а й рівною мірою засновником легалістської, або юридично-позитивістської, доктрини прав людини.

Монтеск'є також чітко доводив, що найефективніше закони працюють при поділі влад. На його думку, тільки при дотриманні принципів поділу влад можуть існувати універсальні політичні права і свободи. Відносно громадянина подібні права і свободи виступають і як гарантія забезпечення громадянських прав. Одним із найважливіших прав громадянина Монтеск'є вважав право на безпеку, тим самим значно розширюючи поняття основного права на життя, що не зробили до нього Гоббс і Локк, які не вдавалися в подробиці того, що просто порушенням права на життя є не тільки смерть людини, а й загроза її безпеці та здоров'ю. Продовжуючи розвивати легалістську тенденцію, Монтеск'є наполягав на тому, що судова система і кримінальні закони повинні бути спрямовані на презумпцію невинуватості, оскільки «якщо не захищена невинність громадян, то не захищена й свобода» [5, с. 318].

У цьому ж контексті Монтеск'є характеризував свободу як те, що дозволяє закон, а «якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то у нього не було б свободи, оскільки те ж саме могли б робити й інші громадяни» [5, с. 289]. Хоч і тут Монтеск'є в принципі не йде далеко від ін-

дивідуалізму природно-правової концепції, він у цьому сенсі вважає, що якщо прийняті закони жодним чином не гарантують дотримання прав людини і громадянина, то свобода ця тільки правова, а не особиста. У цьому сенсі необхідно проводити таку політику і приймати такі закони, які гарантують і праву, і особисту свободу. Саме тому Монтеск'є надає такого великого значення поділу влад, покликаних стримувати одна одну, перш за все для більшого забезпечення прав і свобод людини.

Ідея індивідуальних прав і свобод знайшла своє віддзеркалення і була розвинена в роботах великого сучасника французьких просвітителів німецького філософа Іммануїла Канта. Крім того, слід відзначити і той факт, що саме з інтерпретації його концепції прав Гегелем і починається розвиток традиції історичного розуміння прав людини. Кант, залишаючись у рамках універсалістської природно-правової традиції, наполягає на тому, що є тільки одне природне право, властиве кожній людині через її належність до людського роду, – це свобода [6, с. 139].

За Кантом, у принципі без вільної волі неможливе існування індивіда. Вчинок вільної волі є незалежним від зовнішніх дій і природних інстинктів, які притаманні людині як емпіричній істоті. Вільна воля може встановлювати правила, яким можна буде слідувати без збитку для себе й інших. «Вчиняй тільки згідно з такою максимом, керуючись якою ти в той же час можеш побажати, щоб вона стала загальним законом». На думку Канта, все розуміння прав має спиратися на ідею автономності особи. Вільна ж воля цієї особи повинна бути настільки здійснена, що вона зможе встановити собі закони і жити за ними без жодного примушення [7, с. 260]. Мораль одержує автономний статус і стає передумовою для існування універсального права.

Ідея про автономну і вільну особу в її зв'язку з правами як втіленням свободи вже в іншому ключі була інтерпретована Гегелем. Останній, розвиваючи універсалістську історичну концепцію прав і свобод, у своєму прагненні обґрунтувати існування прав людини наполягає на можливості подолати розрив між індивідом і державою через аналіз ступенів розвитку свободи, які володіють своїм особливим правом. У цьому сенсі державний лад є не що-небудь сфабриковане, а роботою історії і свідомістю розумного. Гегель підкреслює, що існує небезпека того, що проголошена природно-правовою доктриною і практично нічим не обмежена індивідуальна свобода громадського порядку. Цей порядок, за Гегелем, повинен бути заснований на диференційованій ієрархії законів і права як такого. Погляди Гегеля на три ступені розвитку права також можуть розглядатися в контексті подолання індивідуалістичної природно-правової доктрини прав людини. Моральність як вищий ступінь розвитку права протиставляється свавілля індивіда. Гегель не заперечує прав людини на життя, свободу і приватну власність. Із його точки зору саме ці права формують принципи участі людини в громадянському суспільстві.

Історія людства у Гегеля постає як історія розвитку Духу. Свобода – це результат розвитку, кінцева мета його еволюції. Свобода «вивільняється» від егоїзму і небезпечних пристрастей індивідів на рівні об'єктивування абсолютної ідеї. Це відбувається в державі, і на цьому рівні, за Гегелем, свобода може існувати лише за умови існування законів. Існування законів і визначає розумність держави. «Право є взагалі свобода як ідея» [8, с. 89], а «система права є царством здійсненої свободи» [8, с. 67].

Держава як втілення системи права стає і втіленням свободи, де приватні інтереси переходять у ведення держави, тобто об'єктивуються і в сенсі прав людини багато в чому універсалізуються. У цьому й полягає подальший розвиток прав людини. Проте Гегель у своїй філософії права не тільки розвинув універсалістську концепцію прав людини, а й створив концептуальну основу для доктрини основних прав людини як частини інституту громадянства і помірного культурного релятивізму.

Ще до появи марксизму значний внесок у критику універсалістської природно-правової доктрини зробив засновник утилітаризму, англійський мислитель Джеремі Бентам. За Бентамом, прихильники природно-правової доктрини просто зробили помилку у своєму філософському методі, поставивши придумані принципи попереду наслідків, тоді як у сфері прав оптимальним буде аналіз від часткового до загального. Припущення про універсалізм та природжений і природний характер прав і свобод є, за Бентамом, нонсенсом, і ідея природних прав є лише фікцією. Люди не народжені вільними і рівними, а стають такими згодом. Позитивною ж свободою є максимізація загальної користі і корисність як критерій оцінки будь-яких явищ [9].

Отже, аналізуючи концепції прав людини в історичній ретроспективі, можна дійти *висновку* про те, що природно-правова доктрина ближче до універсалістської концепції і, навпаки, історична (за винятком, очевидно, марксизму) і класична легалістська ближче до культурно-релятивістських інтерпретацій. У принципі, кажучи про виникнення доктрини прав людини, можна вести мову про деякий збіг універсалізму і природно-правової концепції. Проте при ретельнішому аналізі історичної концепції виникнення і підстав прав людини видно, що тут немає прямої кореляції і можна говорити про те, що «дихотомія універсалізм-релятивізм» не завжди діє для теорій прав людини в історії філософсько-правової думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гроций Г. О праве войны и мира: Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Г. Гроций. – М. : Госюриздат, 1956. – 867 с.
2. Спиноза Б. Политический трактат / Б. Спиноза // Избр. произведения : в 2 т. – М. : Госполитиздат, 1957. – Т. 2. – 472 с.

3. Локк Д. Избранные философские произведения : в 2 т. / Д. Локк. – М. : Изд-во соц.-экон. лит., 1960. – Т. 2. – 653 с.
4. Paine T. The Right of Man / Tomas Paine. – L. : Everyman Edition, 1969. – 345 p.
5. Монтескье Ш. О духе законов / Ш. Монтескье // Избр. произведения. – М. : Мысль, 1999. – 672 с.
6. Кант И. Метафизика нравов в двух частях / И. Кант ; пер. с нем., прим. С. Я. Шейнман-Топштейн и Ц. Г. Арзаканьяна. – М. : Мир кн. : Литература, 2007. – 399 с.
7. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант. – СПб. : Наука, 2007. – 528 с.
8. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель ; пер. с нем. Б. Г. Столпнера. – М. : Мир кн. : Литература, 2007. – 462 с.
9. Бентам Д. Введение в основания нравственности и законодательства / Д. Бентам. – М. : РОССПЭН, 1998. – 415 с.

УНИВЕРСАЛИЗМ И КУЛЬТУРНЫЙ РЕЛЯТИВИЗМ В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ОСНОВАНИЙ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Селютин Д. А.

Проанализировано развитие универсалистской и культурно-релятивистской доктрин прав человека в истории политической мысли. Особое внимание уделено компаративному анализу учений Гоббса и Гроция об универсальности и релятивности прав человека, принципов взаимодействия государства и индивидов, сформулированных Спинозой, универсалистской либеральной доктрины прав человека Локка, идеи индивидуальных прав и свобод, развитой в учениях Монтескье и И. Канта, идеи автономной и свободной личности Гегеля.

Ключевые слова: права человека, универсализм, культурный релятивизм, государство, автономная личность, естественное право, позитивные и негативные права (свободы).

UNIVERSALISM AND CULTURAL RELATIVISM IN CONTEXT OF CONCEPTUAL BACKGROUNDS OF HUMAN RIGHTS

Selutin D. O.

The development of Universalistic and Cultural Relativist doctrines of human rights is analyzed in the context of history of political thought. Special focus is given to comparative analysis of teachings of Thomas Hobbes and Hugo Grotius on universalism and relativity of human rights; to principles of interaction between state and individuals formulated by Spinoza; to universalistic liberal doctrine of human rights by J. Locke; to the idea of individual rights and liberties developed by Montesquieu and Kant ; and to the idea of autonomous and free person proposed by Hegel.

Key words: human rights, universalism, cultural relativism, state, autonomous person, natural law, positive and negative rights (liberties).

